



Нима сабабдан Хива хонлари ўзларининг бутун ҳукмронлигига бағишланган “тўлақонли” асарлар ёзиш вазифасини муншийларнинг ўзига эмас, балки бошқа амалдорларга топширишган? Хонлардан ўзга кишилар лашкар-бошилик қилган юришлар ҳақида асар битиш ишини кимлар бажарган? Агар муншийлар бўлса, у ҳолда улар хос котиб сифатида доимо хоннинг ҳузурида бўлишлари керак эмасми? Эшмурод охунднинг *Жамиидий тавойифи фатҳи* асари ҳам шу тоифага кирадими? Йиллик тарихларнинг фақат айримларигина бизгача етиб келганини қандай изоҳлаш мумкин? Шу ва бошқа қатор саволлар ҳамон жавобсиз қолмоқдаки, уларга жавоб топиш алоҳида йирик тадқиқотни тақозо қилади.

РАҲМАТОВ МУРОД

Катта илмий ходим-изланувчи, НавДПИ

Туркистон АССРдаги очарчилик мавзусининг манбашунослик таҳлили

Аннотация. Мазкур мақолада Туркистон АССРдаги очарчилик мавзусининг манбашунослик масаласи таҳлил қилинган. Муаллиф архив ҳужжатлари, даврий матбуот материаллари, статистик маълумотлар, хотиралар ва эсдаликлар каби тарихий манбаларни ўзаро солиштирган ҳолатда ўрганиб, муаммони бугунги кун талаблари асосида ёритишга ҳаракат қилган.

Таянч сўз ва иборалар: Туркистон АССР, архив ҳужжатлари, очарчилик, озиқ-овқат комиссияси, озиқ-овқат отрядлари, тарихий манбалар, резолюция ва қарорлар, большевиклар, миллий коммунистлар, Марказ.

Аннотация. В данной статье проанализированы объяснение голодания в Туркестане по источникам. Автор сопоставил и изучил материалы архива, материалы периодической печати, статистические сведения, память и воспоминания и постарался показать проблему через требования сегодняшнего дня.

Опорные слова и выражения: Туркестанская АССР, документы архива, голодание, комиссия продовольства, исторические источники, резолюции и постановления, большевики, национальные коммунисты, Центр.

Abstract. This article analyzed the issue of hunger season, the source of Turkestan ASSR. The author tried to clarify the issue according to present-day requirements by comparing and studying historical sources, archival documents, periodical press materials and statistical data.

Keywords and expressions: Turkistan ASSR, archival documents, the hunger, the Food Commission, food groups, historical sources, resolutions and the decisions of the Bolsheviks, national Communists, Centre.

Туркистон минтақасида 1917 йил кеч кузида большевиклар томонидан совет ҳокимияти ўрнатилгач, Туркистон АССРда дахшатли очарчилик юз



берди. Фарғона водийсида бу очарчилик натижасида 1917–1923 йилларда 1 млн. киши, Самарқанд вилоятида 200 000 киши ўлди.

Туркистон АССРдаги очарчилик мавзусининг манбашунослик таҳлили муаммонинг қўйилиши ва манбавий асосларининг кўплиги жиҳатидан алоҳида тадқиқ қилинишга муҳтождир. Хусусан, Ўзбекистон Республикаси мустақилликка эришгач, мазкур муаммони холис ўрганиш имконияти туғилди.

Туркистон АССРда 1917–1924 йилларда бўлган даҳшатли очарчилик ва унинг оқибатлари тарихига оид манбаларни таснифлаш (классификациялаш) ва турларга ажратиш (типология қилиш) жараёнида улар қуйидаги асосий гуруҳларга ажратилди:

1. Эълон қилинган ҳужжатлар ва материаллар тўпламлари.
2. Архив ҳужжатлари ва материаллари.
3. Даврий матбуот.
4. Статистик ва демографик маълумотлар.
5. Хотиралар ва эсдаликлар.
6. Совет давлати ва коммунистик партия раҳбарларининг турли нутқ, маъруза ва мақолалари.
7. Дала материаллари (Оғзаки тарих маълумотлари).

Манбаларнинг биринчи гуруҳига эълон қилинган ҳужжатлар ва материаллар тўпламлари киради. Уларни ҳам шартли равишда иккита йирик туркумга ажратиш мумкин. Биринчи туркум Туркистондаги совет ҳукумати ва большевиклар партиясининг расмий ҳужжатларидан¹ иборат бўлса, иккинчи туркум муайян мавзу (Туркистондаги очарчилик, Мусулмонлар бюроси ва б.)га бағишланган ҳужжатлар ва материаллар тўпламларидан² иборат. Бу тўпламларнинг кўпчилиги 1918–1924 йилларда эълон қилинган.

Биринчи туркумдаги ҳужжатлар асосан Туркистондаги совет ҳукуматининг дастлабки декретлари бўлиб, уларда Туркистон АССРда озиқ-овқат развёрсткаси, озиқ-овқат солиғи, ғалла тўғрисида, очарчилик ва унга қарши кураш масалалари ёритилган. Бу декретлар ва большевиклар партиясининг съездларида қабул қилинган турли резолюция ва қарорлар воситасида Туркистондаги ўша даврнинг иқтисодий ва сиёсий аҳволи, ўлка аҳолисининг оғир турмуши ва очарчилик ҳолати намоён бўлади.

Иккинчи туркумдаги китоблар ўртасида Туркистон ўлка Мусулмонлар бюросининг материаллари киритилган асар алоҳида ажралиб туради.

¹ Сборник декретов и приказов Совета Народных Комиссаров Туркестанской Федеративной Республики (с 23 ноября 1917 г. по 1 июля 1918 г.). – Т., 1918; Сборник важнейших декретов, постановлений и распоряжений Правительства ТАССР за 1917–1922 гг. – Т.: Изд. Комиссии СНК, 1922; Резолюции и постановления съездов Коммунистической партии Туркестана (1918–1924 гг.). – Т.: Узбекистан, 1968 и др.

² Мусбюро РКП(б) в Туркестане. 1, 2 и 3 Туркестанские Краевые конференции РКП 1919–1920 гг. С введением тов. Рыскулова. – Т.: Туркгосиздат, 1922; Подготовки и проведение Великой Октябрьской Социалистической революции в Узбекистане. Сборник документов. – Т., 1947 и др.



Таниқли давлат арбоби Турор Рисқулов (1894–1938) томонидан нашрга тайёрланган мазкур китобдаги очарчилик тўғрисидаги маълумотлар бугун ҳам ўз аҳамиятини йўқотган эмас.

Манбаларнинг иккинчи гуруҳига архив ҳужжатлари ва материаллари кирган бўлиб, улар тадқиқотни ёзиш учун алоҳида муҳим аҳамиятга эгадир. Ўзбекистон Республикаси Марказий давлат архиви (Ўзбекистон МДА)нинг совет даврига оид Туркистон АССР тарихига оид ҳужжатлар жамланган фондларида очарчилик ва унинг оқибатлари ҳақида муҳим маълумотлар мавжуд. Хусусан, Туркистондаги Очарчиликка қарши кураш марказий комиссияси материаллари мавзунини ёритишда асосий манба ҳисобланади.

Ўзбекистон МДАда мавжуд Туркистон АССР МИК (17-фонд), Туркистон АССР ХКС (25-фонд), Туркистон АССР Озиқ-овқат халқ комиссарлиги (31-фонд) ва бошқа фондлардаги материалларда Туркистондаги очарчилик масалалари ёритилган. Масалан, 1923 йил октябрда Қўқон шаҳрида тайёрланган архив ҳужжатларининг бири “Фарғонада очарчиликнинг вужудга келиши ва тарқалиши” деб номланиб, унда қуйидаги маълумотлар мавжуд:

“1917–1918 очарчилик йиллари Фарғона вилоятидаги хўжалик ҳолатига кучли таъсир кўрсатди, айрим жойларда деҳқонларга босмачилар гуруҳлари ҳужум қилиб, ўзлари билан чорва молларини ҳайдаб кетишган бўлса, баъзи жойларда деҳқонларнинг ўзи босмачиларга бориб қўшилди. Туркистон fronti қўмондонлиги вилоятда 15 мингдан 40 минг нафаргача бўлган қизил аскарларни доимий равишда сақлаб туришга тўғри келди...

1921 йилнинг қиши ва 1922 йилнинг баҳорида очарчилик ва қурғоқчилик яна ўзининг асоратларини сездирди. Қишлоқ ва овулларда, ҳатто шаҳарларда бошпанасиз ва уйсиз қолган очлар оломони бир бурда нон топиш учун оммавий равишда шаҳарга жўнаб кетишди...”¹.

Архивда сақланиб қолган кўплаб ҳужжатларда Фарғона водийсидаги очарчиликнинг бутун кўлами кўрсатилган. Фарғона вилояти Советларининг XIII область съездида вилоят инқилобий қўмитаси раиси водийдаги очарчилик тўғрисида тўхталиб шундай деган эди: “1917–1918 йиллардаги очарчилик Фарғона вилояти хўжалигининг вайрон бўлишига кучли таъсир кўрсатди... Фақат Қўқон ва Марғилон уездларида очарчилик оқибатида 1917–1923 йилларда ярим млн. одам ўлди”². Архив ҳужжатларининг далолат беришича, “Фарғона водийсида 1917–1923 йилларда очарчилик натижасида 1 млн. киши ҳалок бўлган”³.

Туркистон АССРдаги даҳшатли очарчилик унинг бошқа вилоятларига ҳам кенг тарқалди. Масалан, Самарқанд вилояти Жиззах уездининг 70 фоиз аҳолиси очарчиликдан қирилиб кетди. Бошқа уездларда ҳам аҳвол шундай эди. Самарқанд уездининг ўзида эса, 70 000 одам очарчиликдан ўлиб кетди⁴.

¹ Ўзбекистон МДА, Р-17-ф., 1-р., 947-иш, 198–199-в.

² Ўша манба. 203-в.

³ Ўша манба. 201-в.

⁴ Ўша манба. 85–89-в.



Бироқ даҳшатли очарчилик ва оғир иқтисодий инкирозни бошидан кечираётган Туркистон ўлкасидаги Марказга озиқ-овқат маҳсулотларини олиб чиқиб кетиш тобора кучайди¹. Архив ҳужжатларининг далолат беришича, 1920 йилда ташиб кетилаётган нон маҳсулотлари ва бошқа озиқ-овқат турларининг миқдори 4,5 марта кўпайган. Масалан, Туркистондан Россияга 1920 йилда 18 038 тонна озиқ-овқат ва 4 219 тонна ғалла олиб чиқиб кетилганлиги Ўрта Осиё ва Тошкент темир йўллари идорасининг расмий ҳужжатларида келтирилади².

Озиқ-овқат тўпловчи отрядларнинг ҳаддан ташқари ўзбошимчалиги ҳатто большевикларнинг ўзини ҳам ташвишга солиб қўйди. Ишчи-деҳқон инспекцияси томонидан бу отрядлар фаолияти текширилганда махсус ёзилган ҳисоботда бу ҳолат қуйидагича кўрсатилган: “Озиқ-овқат комиссарлиги Туркистонда ғалла тайёрлаш ва тақсимотни ўз ичига олган озиқ-овқат сиёсатини амалга ошириши керак эди. Бироқ таъминот суст олиб борилган. Белгиланган топшириқлар қоғозда қолиб кетди. Карточка системаси амалга ошмади. Озиқ-овқат халқ комиссарлиги республикада ўз соҳасини бирмунча вақт бошқара олмай қолди”³.

Шунингдек, Ўзбекистон Республикаси Президенти девони архиви (Ўзбекистон РПДА), Фарғона вилояти давлат архиви, Самарқанд вилояти давлат архиви, Кармана шаҳар давлат архиви ва бошқа архивларда ҳам мавзуга оид муҳим ҳужжатлар сақланади.

Манбаларнинг учинчи гуруҳига даврий матбуот (газета, журнал ва бюллетенлар) материаллари киради.

Ўзбек ва рус тилларида нашр этилган марказий ва маҳаллий даврий нашрлардан “Известия” (Тошкент), “Иштирокиюн”, “Наша газета”, “Туркестанская правда”, “Улуғ Туркистон”, “Бухоро ахбори”, “Свободный Самарканд” каби газеталар ва “Жизнь национальностей”, “Народное хозяйство Туркестана”, “Народное хозяйство Средней Азии”, “Новый Восток” сингари журналлар шулар жумласига киради. “Туркестанская правда” газетасида ёзилишича 1919–1920 йилларда аҳоли очарчиликдан қирилаётган пайтда ғалла паровозларда ёқилғи сифатида ишлатилган.

Бироқ ўша даврда чоп этилган даврий нашрлардаги манбалардан фойдаланилганда уларга танкидий ёндашилди. Чунки ҳар қандай даврий матбуот материаллари ўша давр сиёсати ва мафқурасини ўзида яққол акс эттиради.

Манбаларнинг тўртинчи гуруҳига турли статистик ва демографик маълумотлар ҳамда Ўрта Осиёни районлаштириш комиссиясининг материаллари⁴[10] киради. Бу материалларда, хусусан, аҳолини рўйхатга олиш

¹ Ражабов Қ., Хайдаров М. Туркистон тарихи (1917–1924 й.). –Т.: Университет, 2002. 79-б.

² Ўзбекистон МДА, Р-31-фонд, 1-рўйхат, 24-иш, 26–30-в

³ Ўша манба. 22–28-в.

⁴ Материалы по районированию Туркестана. Выпуск 1-ый. Сборник статей по районированию Туркестана. Под редакцией Д. Красновского. – Т.: Изд. ТЭС, 1922;



хамда демографик маълумотларда Туркистон АССР аҳолисининг турли йиллардаги миқдори келтириладики, бу маълумотлардан очарчилик натижасида 1917–1924 йилларда ўлкада қанча одам ўлганлигини ҳисоб-китоб қилиб олиш мумкин.

Манбаларнинг бешинчи гуруҳига хотира ва эсдаликлар киради. Бу хотираларнинг муаллифлари ўша даврда Туркистондаги ижтимоий-сиёсий жараёнларнинг фаол қатнашчиси бўлган машҳур давлат ва сиёсат арбоблари, жаҳид тараққийпарварлари ва маданият арбоблари ҳисобланади. Хотираларнинг кўпчилиги аввал хорижда, сўнгра Ўзбекистонда нашр этилган. Айниқса, Туркистоннинг ўша даврдаги машҳур сиёсий арбоблари Амир Саййид Олимхон¹, Мустафо Чўкай², Аҳмад Заки Валидий Тўғон³, Мунаввар Қори⁴, Полвонниёз Ҳожи Юсупов⁵, Алихонтўра Соғуний⁶ ва бошқаларнинг хотираларида Туркистондаги очарчилик масаласига ҳам тўхтаб ўтилган. Бу хотиралар, яъни альтернатив манбалар асосида Туркистондаги очарчилик ва унинг оқибатларини ҳолис ёритиш мумкин.

Манбаларнинг олтинчи гуруҳига 1917–1925 йиллардаги Туркистон, Бухоро, Хоразм республикалари ва Ўзбекистон ССР партия ва совет раҳбарларининг турли мажлисларда сўзлаган нутқлари, эълон қилган мақола ва асарлари киради. Хусусан, Турор Рискулов, Файзулла Хўжаев, Султонбек Хўжанов, Назир Тўракулов, Акмал Икромов каби маҳаллий раҳбарлар⁷нинг манбавий характерга эга бўлган мақола ва китобларида бу масаланинг айрим

Материалы по районированию Средней Азии. Кн. I. Территория и население Бухары и Хорезма. Часть I. Бухара. – Т.: Изд. Комиссии районированию Средней Азии, 1926; Материалы по районированию Средней Азии. Кн. II. Территория и население Бухары и Хорезма. Часть II. Хорезм. – Т.: Изд. Комиссии районированию Средней Азии, 1926; Список населённых мест Узбекской ССР. Выпуск II. Самаркандская область. – Самарканд: Изд. ЦСУ УзССР, 1925; Статистический справочник по Самаркандской области. Под редакцией Игнатьева К. М. – Самарканд: Изд. Самаркандского Областного Исполнительного Комитета, 1924; Материалы Всероссийской переписи 1920 года. Перепись населения в Туркестанской Республике. Часть I. Поселенные итоги. Выпуск I. – Т., 1922.

¹ Амир Саййид Олимхон. Бухоро халқининг ҳасрати тарихи. Форсчадан А. Ирисов таржимаси. – Т.: Фан, 1991.

² Мустафо Чўкай ўғли. Истиқлол жаллодлари (1917 йил хотиралари). – Т.: Фафур Фулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1992.

³ Аҳмад Заки Валидий Тўғон. Хотиралар. Туркистонда мустақиллик ва озодлик учун курашлар тарихи. Таржимон, илмий таҳрир муаллифи ва нашрга тайёрловчи: М. Абдурахмонов. – Т.: Истиқлол нури, 2014.

⁴ Мунаввар Қори Абдурашидхонов. Хотираларимдан (Жаҳидчилик тарихидан лавҳалар). Нашрга тайёрловчи ва изоҳлар муаллифи: С. Холбоев. – Т.: Шарқ, 2001.

⁵ Полвонниёз Ҳожи Юсупов. Ёш хиваликлар тарихи (Хотиралар). Масъул муҳаррир ва сўз боши муаллифи М. Матниёзов. – Урганч: Хоразм, 2000.

⁶ Алихонтўра Соғуний. Туркистон кайғуси. 1-китоб. – Т.: Шарқ, 2003.

⁷ Рыскулов Т. Революция и коренное население Туркестана. Сборник статей, докладов, речей и тезисов с предисловием автора. Часть I. 1917–1919 гг. – Т.: Узбекгосиздат, 1925; Ходжаев Ф. К истории революции в Бухаре. – Т.: Узгиз, 1926.



жихатлари тўғри кўрсатилган. Шунингдек, Москвадан 1920 йилда Тошкентга юборилган Марказ вакили Георгий Сафаров ва бошқалар¹нинг асарларини ҳам келтириб ўтиш мумкин.

Таниқли давлат ва жамоат арбоби Турор Рискулов (1894–1938) бу даврда Туркистон, РСФСР ва Қozoғистонда турли раҳбарлик лавозимларида ишлаган. Бир томондан, у Туркистон АССРда очарчиликни тугатишда фаол қатнашган бўлса, иккинчи томондан, турли нутқ ва маърузалари, мақола ва китобларида ўзи гувоҳи бўлган ўша йиллардаги очарчиликнинг мудҳиш асоратларини кўрсатди.

1918 йил 20 ноябрда Туркистон АССРда Очарчиликка қарши кураш Марказий комиссияси тузилди. Комиссия раиси Турор Рискулов кейинчалик ёзган ўз таржимаи ҳолида (бу таржимаи ҳол 1921 йил декабрда Москва шаҳрида ёзилган) ўша пайтдаги ҳолатни қуйидагича кўрсатган: “Бир томондан совет ҳокимиятининг маҳаллий меҳнаткаш оммасидан умуман ажралиб қолганлигини ва бошқа томондан Туркистоннинг барча камбағалларига таҳдид солган даҳшатли очликни кўриб, мен қуйидаги мақсадда очарчиликка қарши кураш масаласини қўйдим: биринчидан, ҳақиқатан ҳам кўчалар, ариқлар ва қишлоқларда миллионлаб ўлаётган пролетарлар ва болаларни қутқариш керак, ўша вақтдаги собиқ ҳокимият бунга панжа орасидан қарарди (масалан, бир миллион оч киши учун ҳаммаси бўлиб 5.000.000 рубль маблағ ажратилди), иккинчидан, ўртоқларимиз маҳаллий аҳолини, айниқса, ўлаётган бечораларни назар-писанд қилмаслик мумкин эмаслигини тушунишлари лозим, чунки камбағаллар совет ҳокимиятининг охириги таянчи бўлиши керак эди, учинчидан, маҳаллий арбоблардан комиссар бўла туриб, бу очликдан кам ташвишга тушаётганларни шарманда қилиш керак эди (масалан, Наркомнац – Миллатлар халқ комиссари Ашурхўжаевнинг фаолиятсизлиги ёки маҳаллий киши бўлса-да, очлик масаласида ҳеч қандай иш қилмаган Наркомздрав – Соғлиқни сақлаш халқ комиссари)...”².

Т. Рискулов ўз таржимаи ҳолида Очарчиликка қарши кураш Марказий комиссиясининг фаолиятига қуйидагича тўхталиб ўтади: “Озиқ-овқат ишида диктаторлик ҳуқуқи берилган. Очарчиликка қарши кураш Марказий комиссияси мен томонидан тузилди (ўша пайтдаги “Известия”нинг барча сонларига қаранг), оч қолганларни таъминлаш иши ҳақиқатан ҳам ўзини оқлади; барча шаҳар ва жойлар болалар қўнимгоҳлари, овқатланиш пунктлари билан тўлдирилди, оч қолган кишилар учун кейинчалик республикага озиқ-овқатнинг кўп қисмини берган деҳқончилик ва хунармандчилик артеллари ташкил қилина бошланди. Туркистонда илк марта давлат томонидан экин-тикин ишлари ташкил қилиниб, 25–30 минг десятина³ атрофидаги ерларга уруғ қадалди, бунинг устига бу ишларга маҳаллий меҳнаткаш ходимларни

¹ Сафаров Г. И. Колониальная революция (Опыт Туркестана). – М.: Госиздат, 1921.

² Ўзбекистон Республикаси Марказий давлат архиви (Ўзбекистон МДА), 86-фонд, 1-рўйхат, 1525-иш, 4–15-варақлар.

³ Бир десятина – 1,09 гектарга тенг юза (сатх) ўлчов бирлиги.



мажбурий жўнатишга тўғри келди. Биргина Эски Тошкент шахрининг ўзидаёқ 30.000 нафар маҳаллий оч қолган камбағаллар қутқариб қолинди (буни Эски шаҳар аҳолиси ва ўртоқ Низомиддин Хўжаев яхши эслайди). Тўғри, мен шундай ишни қилишгача бордимки, маҳаллий буржуазиянинг меҳнат нормасидан ортиқ бўлган озиқ-овқат ва мол-мулкни оч қолган камбағаллар фойдасига мусодара қилиш тўғрисидаги буйруқ лойиҳасини Туркистон Марказий Ижроия Қўмитасига (Тур ЦИК) тақдим қилдим, бироқ у қабул қилинмади ва кейин Тифлисида ўртоқ Чоқаев (Мустафо Чўқай)нинг бу ҳақдаги мақоласи пайдо бўлди, мақолада айтилишича, гўёки рус большевиклари Туркистонда маҳаллий камбағаллар билан мулоқотга боришмас эмиш, бироқ шунга қарамасдан булардан бошқа ҳам кўп ишлар қилинди. Давлат томонидан берилган маблағдан ташқари биз оч қолган кишиларнинг кўп қисмини маҳаллий буржуазия озиқ-овқатларини мусодара қилиш йўли билан тўйдирдик ёки бўйсунмаган бойларни репрессия қилмасдан, ўз районларидаги оч қолган кишиларни таъминлашга мажбур қилдик”¹.

Бу ўринда Т. Рискулов Туркистондаги очарчилик масаласида кўпроқ ўша пайтдаги даҳшатли манзарани тасвирлаш ўрнига кўпроқ ўзининг фаолияти тўғрисида фикр юритади. Чунки Т. Рискулов томонидан ёзилган бу таржимаи ҳол Москва шаҳар партияни тозалаш бўйича райком комиссияси ва Миллатлар ишлари халқ комиссарлигидаги коммунистик ячейкага йўлланган бўлиб, бу пайтда унинг ўзи Туркистон АССР Халқ Комиссарлари Советининг раиси вазифасида фаолият кўрсатган. Бундай масъул вазифада турган ҳолатда очарчиликнинг бутун даҳшатларини ошкора кўрсатиш хавфли эди. Шунинг учун ҳам Т. Рискулов ўз таржимаи ҳолида бу масалага совет партия ва давлат арбоби сифатида ёндашади.

Т. Рискуловнинг “Инқилоб ва Туркистоннинг туб аҳолиси” китобида эса Туркистон ўлкасида, хусусан, Фарғона водийси ва Ёттисувда авж олган очарчиликнинг бутун даҳшатлари кўрсатиб берилган. Унинг фикрича, бу даврда ўлка бутун аҳолисининг тенг ярми очликда яшаган. Т. Рискулов ўз китобининг “Туркистонда очарчилик” ва “Очарчилик билан кураш” номли бобларида очарчиликнинг асл моҳиятини кўрсатиб берган².

Хуллас, Т. Рискулов очарчилик Туркистон республикаси аҳолисининг ярмини, яъни тахминан 2,5 млн. кишини ўз домига тортди, деб ёзганида мутлақо ҳақ эди.

“1918 йилда 3.000.000, 1919 йилнинг беш ойида эса 25.000.000 оч киши республика овқатланиш пунктлари томонидан маълум меъёردа озиқ-овқат билан таъминланди, шундан 1 майгача Оч қолганларга ёрдам (Помгалов)

¹ Турор Рискуловнинг таржимаи ҳоли. Таржимон ва нашрга тайёрловчи Қ. Ражабов // “Саодат”, 1992. № 5–6. 8–9-б.

² Рыскулов Т. Революция и коренное население Туркестана (Сборник главнейших статей, докладов, речей и тезисов). Часть I. 1917–1919 гг. – Т.: Узбекское государственное издательство, 1925.



қарамоғидаги 800.000 оч кишидан йилнинг охирида ҳаммаси бўлиб 144.000 киши тирик қолди”, – бу ўртоқ Компенус томонидан Туркистон Компартиясининг 3-съезида берилган ҳисобот. Ҳисоботдан олинган бу фикрларни Турор Рисқулов ўз таржимаи ҳолида келтириб, қуйидагича хулоса чиқаради: “Бу масала бўйича маҳаллий меҳнаткаш оммани совет ҳокимияти томонига жалб қилишга, маҳаллий ишчиларни бирлаштириш, уларда революция ишига қизиқиш уйғотиш ва бошқаларга муваффақ бўлинди”¹.

Аслини олганда юқорида келтирилган рақамлар кўпга ўхшаб кўринса-да, аслида ҳар бир оч қолган кишига ўрта ҳисобда ҳафтасига 1,5 марта тушлик тўғри келар эди. Умумий очарчилик шароитида бу овқатланиш жойларида чайқовчилик кучайганини ҳам унутмаслик керак².

Туркистон ўлка Мусулмонлар бюросининг раиси Турор Рисқулов Туркистон АССР Советларининг фавқулдда VII съезида (1919 йил март) бутун бир миллат йўқ бўлиб кетиши мумкинлиги ҳақида гапирганида унинг сўзларида кучли бир дард бор эди. Очарчилик шу даражада кучайган эдики, ўлка тарихида деярли учрамаган одам гўшти ейиш (каннибализм) оддий ҳолатга айланди. “Народное хозяйство Туркестана” (“Туркистон халқ хўжалиги”) журналида ёзилишича, Т. Рисқулов бу ҳақда ўз маърузасида куюниб сўзлаган³.

Манбаларнинг еттинчи гуруҳини дала материаллари ва оғзаки тарих маълумотлари ташкил қилади. Бу маълумотларда Туркистонда ўша даврнинг тарихий воқелиги ўз аксини топган.

Хулоса қилиб айтганда, Туркистон АССРда очарчилик ва унинг оқибатлари тарихи мавзусининг манбашунослик асоси кенг ва хилма-хил бўлиб, турли характердаги ушбу манбаларни таҳлил қилиш, ўзаро солиштириш ва таққослаш, уларга танқидий ёндашиш асосида муаммонинг тўлақонли тарихини яратиш мумкин. Бу ҳолат ўзбек халқи тарихининг қайғули саҳифаларидан бири бўлган Туркистон АССРда 1917–1924 йилларда большевиклар ҳукмронлиги ва совет ҳокимияти сиёсатининг асл моҳиятини очиб бериш учун ҳам жуда муҳим ҳисобланади.

¹ Турор Рисқуловнинг таржимаи ҳоли. Таржимон ва нашрга тайёрловчи Қ. Ражабов // “Саодат”, 1992. № 5-6. 8-б.

² Ражабов Қ., Ҳайдаров М. Туркистон тарихи (1917–1919). – Т.: Университет, 2002.

³ “Народное хозяйство Туркестана”. – Т., 1919. № 3. – С. 13–15.